

КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ (БЛАГОВІЩЕННЯ, ЗДВИЖЕННЯ ТА ПОКРОВА) У ЗЕМЛЕРОБСТВІ ЖИТЕЛІВ СЕРЕДНЬОГО ПОЛІССЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК 811.161.2'81:39

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).187–192

Пlechko A. Календарна обрядовість (Благовіщення, Здвиження та Покрова) у землеробстві жителів Середнього Полісся; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. Стаття відображає результати лінгвістичного дослідження автором сучасного стану звичаєво-обрядової культури Середнього Полісся у календарних святах – Благовіщенні, Здвиженні та Покрові. На основі експедиційних матеріалів, зібраних в одному з архаїчних регіонів Славії – Поліссі, здійснено системний опис традиційних середньополіських уявлень про календарно-побутову обрядовість у землеробстві на Благовіщення, Здвиження та Покрову; визначено основні мотиви, що вплинули на формування культурних текстів середньополіських уявлень відповідної тематики. Методи дослідження зумовлені специфікою діалектних текстів, які потребують системного опису матеріалу, зібраного експедиційним методом опитування респондентів.

У середньополіській традиції Благовіщення пов'язане з віруванням про Господнє благословіння землі на майбутній урожай, Здвиження – зі «здвиженням», «закриттям» землі на зиму, сезонними змінами у житті змії та вужів, Покрова – із переходом до зими, тому до Покрови завершувалися основні сільськогосподарські роботи в садах та на полях. У розвідці виокремлено низку заборон, пов'язаних із календарними датами в житті поліщуків: до Благовіщення заборонено працювати на полі, виконувати певні дії із землею; на Здвиження заборонено ходити до лісу, працювати на городі, виконувати будь-яку роботу. У календарно-обрядовій діяльності поліщуків виявлено низку мотивів, пов'язаних із землею, як-от: мотив *пробудження землі*, мотив *здвиження землі*, мотив *закриття землі*, мотив *покриття землі покровою*. Встановлено, що календарна обрядовість продовжує відігравати важливу роль у землеробстві поліщуків, хоча і спостерігається поступова відмова від традицій минулого, поєднання сучасних підходів з усталеними традиціями сільського господарства. Зібраний матеріал відображає лише фрагментарні знання про календарно-побутову обрядовість, тож системне вивчення подібних вірувань залишається актуальним у сучасному мовознавстві.

Ключові слова: календарно-побутова обрядовість, середньополіські вірування, Благовіщення, Здвиження, Покрова, мотиви.

Постановка проблеми. В аграрній діяльності наших пращурів календарно-побутова обрядовість займала та продовжує займати далеко не останнє місце. Спробуємо дослідити символіку та значення окремих аграрних обрядодій, пов'язаних із трьома особливими календарними датами: Благовіщенням, Здвиженням та Покровою в середньополіських говірках.

Аналіз досліджень. Народний календар та пов'язана з ним обрядовість часто стають об'єктом дослідження науковців. Етнограф Воропай О. видає нарис народно-календарних звичаїв українського народу [Воропай 1958]. Ю. Пуківський досліджував обрядово-звичаєвий супровід відзначення свята Благовіщення на території Волині та локальну специфіку Великодньої обрядовості українців у Східній Бойківщині [Пуківський 2015, Пуківський 2010]. Дослідниця Н. Стішова приділила увагу звичаєво-обрядовій культурі Слобожанщини в календарних святах осіннього циклу, а М. Тиводар – циклу весняних скотарських свят, обрядам та віруванням населення Українських Карпат [Стішова 2011, с. 305–313; Тиводар 1990]. Об'єктом вивчення науковців ставали аграрні та хліборобські мотиви в календарній обрядовості як поліщуків, так і українців загалом [Кутельмах 1995; Конопка 2015]. Символіку обрядодій, пов'язаних із народним календарем, вивчали й представники закордонних лінгвістичних шкіл, зокрема Московська етнолінг-

вістична школа. Так, Т. Агапкіна проаналізувала міфопоетичні основи слов'янського народного календаря, зокрема весняно-літній цикл та весняну обрядовість Полісся, обрядовість та символіку свята Покрови [СДЭС 2009, с. 127–128]. Поліський народний календар був об'єктом уваги С. Толстої, обрядовість Благовіщення описала М. Толстая, Здвиження (Воздвижение) – Г. Кабакова в етнолінгвістичному словнику «Славянские древности» [Толстая 2005; СДЭС 1995, с. 182–188; с. 400–402]. Етносимволіку свят Благовіщення, Здвиження, Покрови в українській народній культурі систематизував та описав В. Жайворонок [Жайворонок 2006, с. 40–41; с. 241–242; с. 463].

Мета статті, завдання. Мета статті – проаналізувати та систематизувати сучасний стан побутування календарно-побутової обрядовості в землеробстві жителів Середнього Полісся. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: проаналізувати та узагальнити матеріали сучасних досліджень про обрядово-звичаєвий супровід відзначення календарних дат Благовіщення, Здвиження та Покрови; здійснити системний опис традиційних середньополіських уявлень про календарно-побутову обрядовість у землеробстві на Благовіщення, Здвиження та Покрову; з'ясувати регіональну специфіку землеробських традицій на основі аналізу цілісного культурного тексту; визначити основні мотиви, які формують культурні тексти середньо-

поліських уявлень про календарно-побутову обрядовість, пов'язану зі святами Благовіщенням, Здвиженням та Покровою.

Методи та методика дослідження. Методи дослідження зумовлені специфікою діалектних текстів, які потребують системного опису матеріалу, зібраного експедиційним методом шляхом опитування респондентів. Основу джерельної бази нашої розвідки становлять польові матеріали, зібрані в 55 населених пунктах Житомирщини, північних частин Київщини та Рівненщини.

Виклад основного матеріалу. Особливістю календарно-побутової обрядовості є поєднання елементів християнських та язичницьких вірувань. У селі осінь не обходиться без відзначення Покрови, а весна – без Благовіщення у поєднанні з аграрними звичаями та обрядами. За поглядами дослідника К. Кутельмаха, хліборобський характер основних занять поліщуків наклав чіткий відбиток на звичаї та обряди, елементи яких ми можемо спостерігати і сьогодні [Кутельмах 1995, с.191]. Аграрні мотиви досягають свого апогею у весняно-літньо-осінній період та поступово згасають (хоча і не згасають повністю) в зимовий період.

Важливою весняною точкою відліку у народному календарі поліщуків є Благовіщення. Із цим святом пов'язане повір'я, що саме з цього дня Господь благословляє землю на майбутній урожай, подібне вірування зустрічаємо в середньополіській традиції: *Господ' благословіў Благов'єшчен':а і ўс'у зéмл'у благословіў* (Гш); *до Благов'ішчен':а, нок'і Господ' зéмл'у не благословіў, то не мо́на земл'і че^нпáт'* (Мкл). Тому до Благовіщення «земля спить» – 10 н.п. і турбувати її не можна – 53 н.п., у середньополіській говірці фіксуємо: *до Благов'єшчен':а земл'а спít'* (Прж, Рсн, Хрс, Кхр); *бо земл'а одихáйе* (РБ); *Благов'ішчен':а трéба дождáтис', тод'і земл'а просипáйеца* (Обл); *коліс' на Благов'єшчен':а бу́ло хо́лодно* (Млн); *до Благов'ішчен':а ми старáйемса земл'і не о́рат, не ч'іпáт, н'іби спít'* земл'а, *одихáйе до Благов'ішчен':а* (Брст); *до Благов'єшчен':а борóн' Бóже земл'і че́пáт* (Лтк). Поліщуки уточнювали, що турбувати землю вважалось гріхом: *це ж гр'єшнó* (Птп); *до Благов'єшчен':а не че́пáйт земл'е, гр'єх, не ворúшат* (ЧВ). Ймовірно така дата в дохристиянські часи стосувалась дня весняного рівнодення, а з прийняттям християнства підпорядковувалась Благовіщенню. І в такому вигляді вірування дійшли до сьогодні. Поодинокі поліщуки називають й інше свято: *до Марко́ Кл'учника, тої́ йак зéмл'у одмикáйе ў бéрезн'і, до н'óго не мо́на зéмл'у не ворúшít', не чипáт'* (Рдн, Брв) або відзначають цілий тиждень, у який не можна працювати на городі, у полі: *в'ід Пáск'і до Провод'іў* (Рсн, Срн, Крч). У цих віруваннях важливе місце відведено заборонам на певні види робіт: городити, лагодити паркан, копати землю, працювати в городі: *до Благов'єшчен':а коліс' йáмк'і не копáли, земл'е не ворúшили, не с'єйáли* (Вшв); *ўзімку екскавáтор копáў зéмл'у до Благов'ішчен':а, да коўшém ту зéмл'у, а там прáмо цеп вужóу, гад'ук – страхóт':е* (ЧВ). Порушення

заборон призводило до засухи: *у нас то́же кáжут': «Йак доўго не́ма дошч'у, то це ўже хтос' городíў у Благов'ішчен':а»* (Стр).

Водночас респонденти уточнювали, що саме від цієї календарної дати – Благовіщення можна було починати польові роботи: *Поч'іна́л'і роб'ít' на земл'е з Благов'єшчен':а* (Чрв); *пóсл'е почіна́ли* (Чпв, Дбв); *до Благов'єшчен':а з'емл'у не ч'іпáл'і, пóсл'е Благов'єшчен':а нач'іна́л'і пóраца ко́ло земл'і* (Мшв).

Назва Благовіщення представлена в середньополіських говірках фонетичними варіантами лексеми: *Благов'єшчен':а* (Прж-Блк, Бвс-ЧВ, Мдв, Лзн-Дбв, Млн-Крч, Кхр-Яцк, Дрзд) – 26 н.п., *Благов'єшчен':а* (Вст-Чрв, Кшн-Уст, Клш, Рсн, Брв) – 18 н.п., *Благов'ішчен':а* (Стр, Мкл, Срл, Обл, Птв, Ржн, Лпк-Чдл, Глн) – 11 н.п., *Благов'єшчен':е* (Тхр) або уточнюють датою *с'óме кв'ітн'а* (Птп, Рсн, Хрс-Мжр, Птв), *двáцат' п'яáте бéрезн'а* (Мдв). Назви заборон земельних робіт у Середньому Поліссі представлені дієсловами: *н'є роб'íl'і* (Ігн, Тхр); *не робíли* (Клш); *не ч'іпáл'і* (Вст, РБ, Япл); *не копáйемо* (Ігн, Яцк); *не горóд'ít* (Ігн); *не горóдít'* (Пш, Слц, Япл); *н'є мо́на горóд'ít* (Срк); *не мо́на горóдít'* (Стр, Мйс); *не садíли* (РБ, Яцк); *не тривóжили* (Ржн); словосполученнями: *плóта не горóд'íl'і* (Вст, Прг); *не стáвили плóта* (Кшн, Клш, РдУ, Яцк); *плóта не мо́на стáв'ít'* (Бвс, Рдн, Мрн, Дтк, Лпк, Дрзд); *плóта не мо́на горóдít'* (Крч); *не роб'íl'і на з'емл'е* (Тх, Рдв); *не чипáли зéмл'у* (Стр, Мшв); *зе^мл'е не мо́на бу́ло че́пáт* (Хрс); *не ворóш'íl'і зéмл'у* (Кшн, Вшв); *не ворóшат' зе^мл'і* (Рдв); *не порóт зéмл'у* (Мкл); *колкá бойáлис'а постáвит'* (Срд); *стбўпчик'і не закóпували* (Лзн, Слц); *не закóпуї стоўпцóў* (РБ, Дтк); *йáмк'і не копáли* (Вшв); *нел'з'а ў горóд'ítі* (Кхр); *не пóралис' із зе^мл'єйу* (Чдл); *зе^мл'і не трóгат'* (Глн). Вірування респондентів представлені й повними реченнями: *до Благов'єшчен':а. упас'і Бог стрóйку почіна́т', о́рат' чи забóра почіна́т'* (Жрб); *н'є трéба бу́ло йейé [землі] че́пáт'* (Пшн); *н'є пор'і зéмл'у до Благов'єшчен':а* (Чбн); *не мо́на н'ічóго роб'ít', не горóд'ít', н'і копáт'* (Уст, Птв); *зе^мл'і не че́пáт' до Благов'єшчен':а, плóта не мо́на стрóйít' од Пáск'і до Провóд, не мо́на дáже на мóгилках хресті стáвит'* (Рсн); *н'ічóго не мо́на бу́ло робíт' з земл'єйу* (Мйс); *не рóбл'ат' н'ічóго взагал'і на горóд'і, йакшо́ полóт' – то без сáпк'і рукáм'і* (Срн). Заборони стосувалися багатьох предметів побуту, окрім розсади: *на Благов'єшчен':а с'єйáт рос'áду, шоб віросла і висáджуват' у в'ідкрíтій ґрунт* (Хрс); *то́к'і розсáду капúсти с'єйáт за ден' до Благов'ішчен':а на зол'і, шо коліс' шмáт':е прáли* (Брст). Специфікою сучасних середньополіських вірувань є порівняння обрядодій Благовіщення із традиціями півдня України: *на п'іўдн'і Укра́їни іна́кше* (Жрб); *там на Вкра́їн'е вони́ не ждóт', а ми і зáре не копáйемо* (Ігн); *але тийе тéпліше крайá тож рóбл'ат' ўсе* (Бвс); *там стáйе рáн'ше ве^снá і вони́ с'іўт і о́р'ут* (ЧВ); *а п'іўден' н'іко́ли не жде* Благов'ішчен':а (Клш); *на Укра́їн'е не діўл'аца на Благов'єшчен':а, бо там тепл'іна́, а ми ждем, дотрímувалис'* (Хрс); *а по п'іўдéнн:их област'áх не*

ждут, це ми ждемо Благов'ішчен':а (Обл).

Мотивували заборону працювати на землі за сухою, відсутністю дощів, а отже неврожаєм, це підтверджують результати нашого опитування: *не можна роб'їт', бо засу́ха бу́де, хвороби́ бу́дут' приходіт', рост'ї н'ї́чого не бу́де* (Вст); *була́ засу́ха, то роз'їбра́ли плота́, сказали, що це че́рез вас засу́ха* (Жрб); *бо йак засу́ха, то віт'агну́т' плота́* (Клш). Порушників цих неписаних законів чекало покарання односельчан (знімали плота, колоди, стовби): *ході́ли та роск'їда́лі плоти́, щоб ві́кликати дошч* (Пш); *до Благов'ішчен':а, кол'їс' закопа́ють пал'а́, то мужчі́ни іду́т та вив'ерта́ють ї́х* (Птп); *хто начне́ городі́т', то розгороб́жуйут'* (Чпв); *а хто поста́виў плота́, то йак засу́ха прі́йде – ві́вернул' то́го плота́, бо загороді́ў дошч* (Блк); *зн'їма́ють плота́* (Уст, РжВ, Кхр); *йак загороді́ў до Прово́д од Вели́кодн'а, то вик'їда́ли то́го плота́ і стоўбі́, бо посу́ха* (ЧВ); *вик'їда́ли і розбира́ли плота́, йак засу́ха* (Срд); *йак була́ су́ша, то викопу́вали стоўпчик'ї то́му, хто закопа́ў до с'ва́та* (Лзн); *стоўпні вит'а́зували* (Слц); *тре́ба його́ або посапа́т' плота́, або стоўпні подн'а́т', або плота́ розб'їрат', йак засу́ха* (Мйс); *йак засу́ха, то бу́лі так'ї ба́бі, що вик'їда́ли ті́ї плоти́, розберу́т ї́х* (Срн); *зн'їма́ли л'етом, йакшо́ засу́ха, то́го плота́* (Дтк); *тепе́р розк'їда́ють плота́, йак засу́ха* (Лпк, Брст); *ламáли плота́, йакшо́ поста́виў ра́н'ше* (Глн).

Поливання водою: *ход'ї́лі пол'їва́т' кро́сна, йакшо́ була́ засу́ха* (Пш); *йак поста́в'їли да засу́ха, то зн'їма́ють плота́, вит'ага́ють колк'ї да л'ут туди́ во́ду* (Кшн); *їедно́го стоўпа́ тре́ба подкopáт' і во́ди подл'а́т', щоб п'їшо́ў дошч* (Мдв); *ході́ли розб'їра́ли плота́, у стоўб'їк'ї залива́ли во́ду і ста́вили плота́ назáд* (Рдн, РдУ).

Використання води та священого маку: *йак хто загороді́ў, то страи́на су́ша, іду́т' і викопу́ють' у н'о́го т'ї ка́дж'ї, щоб пошо́ў дошч або сї́плат' мак у де́вят' крини́ц'* (Мкл); *на колк'ї сї́пали св'аче́ний мак* (Срд).

У середньополіських віруваннях про Благовіщення можемо виокремити мотив пробудження землі.

Інформанти звертають увагу, що в сучасній традиції поліщуки поступово відмовляються від дотримання заборони садити город у цю календарну дату: *а за́ре на Благов'ішч'ен':е карто́пл'у са́д'ат* (Тх); *тепе́р не гл'ад'а́т'* (Рдв); *а де́хто не чека́є за́ре* (ЧВ); *до Благов'ішч'ен':а не робі́ли, а за́ре робл'а́т' на земл'е́* (Клш); *але за́ре не дотриму́ють'а* (Обл, Птв, Млн); *тепе́р не слуха́ють', за́ре не поз'їра́ють'* (Глн, Дрзд).

Календарна обрядовість осіннього циклу має чи не найбільшу кількість церковних свят, які наклали свій відбиток на звичаєво-обрядову культуру та традиції українців: Головосік, Різдво Богородиці, Здвиження (Чесний хрест), Покрова, Дмитра, Михайла, Пилипівка та ін. У загальнослов'янських народних віруваннях свято Здвиження пов'язували із «здвиженням», закриттям землі на зиму, сезонною зміною (на зміну теплу – літу приходять холод – зима), «здвиженням» гадів: змій, вужів, які збира-

ються в одному місці і ховаються на зиму під землею. Здвиження сприймалось слов'янами як межа, закінчення сільськогосподарської діяльності в саду, у полі. В українській традиції існувало повір'я, що в день Здвиження не слід починати будь-яку справу, бо вона закінчиться невдачею.

Розглянемо середньополіські вірування про свято Здвиження. Назва цього свята в середньополіській традиції представлена лексемою: *Здв'їжен':а* (Вст, Гш, Ігн-Птп, Чбн, Чрв, Блк, Прг, Рдв, Уст, Хрс, Срн, Яцк, Дрзд) – 16 н.п. та її фонетичними варіантами *Здв'їжен':а* (Стр, Прж, Срд, Мжр, Дбв, Птв, Ржн, Кхр, Мрн, Дтк, Брст) – 11 н.п.; *Здв'їжен':е* (Крс, Прж, Вшв); словосполученням *с'ва́то Животвор'а́ишего Хреста́* (Мдв); *Чесний хрест* (Крч, Яцк).

Це свято поліщуки пов'язували з такими віруваннями:

Здвиження землі (6 н.п.): *земл'а́ здв'їга́йеца* (Жрб); *земл'а́ зсува́йеца* (Жрб); *це Госпо́д' здв'їга́є зе́млу* (Птп); *зе^мл'а́ закрі́йеца* (Мкл, Слц); *закрива́йеца на зи́му* (Хрс).

Скупчення вужів, гадюк в одному місці (49 н.п.): *вуж'ї зб'їра́ють у во́рох, бо зе́мл'а́ бу́де пр'їйма́т' ї́х до се́бе* (Вст); *вуж'ї, гад'у́к'ї в но́ри зала́з'ат', гад':е́ назб'їру́йеца і земл'а́ ї́х у свої́е ло́но прі́йма́є, вона́ здв'їга́йеца* (Жрб); *зб'їра́ють ку́пам'ї* (Ігн, Пш, Птп, Срн); *вуже́, гад'у́к'ї ви́поуза́ють' в кол'цо́, ус'е схо́д'аца укун'е* (Крс); *вуже́ са́ме здв'їга́ють ус'е* (Птп); *у то́ї д'ен' зб'їра́ють вони́ до ку́ч'ї, хава́ють на зи́му* (Тх); *у ку́ч'ї зб'їра́ють* (Чбн); *усе́ га́дство зб'їра́йеца, готу́йеца в зе́мл'у вхо́д'ит'* (Чрв, РБ, Дтк, Лпк); *це ї́х ден' на Здв'їжен':а, вони́ збира́ють* (Прж); *ус'ї га́ди ухо́д'ат' на зи́му ў спл'а́чку* (Чпв); *вс'а по́ган' тод'е́ зб'єра́йеца, щоб ул'ї́зи ў зе́мл'у* (Блк, Брв, Глн); *по́ган', га́ди клубо́чаца і іду́т' ў зе́мл'у* (Кшн); *зб'їра́ють тї́йе на Здв'їжен':а да бу́дут' ухо́дит' в зе́мл'у, хава́ють* (Прг); *бага́то га́дост'ї ў ку́ч'ї, вороха́м'ї л'єжа́т по л'єсу* (Уст); *вужо́ў і гад'у́ч':а у л'єс'е* (Бвс, Лтк); *вуж'ї, гад'у́к'ї зб'їра́ють в клубк'ї, пра́мо цеп' ї́х і хава́ють ў зе́мл'у* (ЧВ); *ў ку́бла зб'їра́ють гад'у́к'ї* (Клш, Слц); *по́ган' сходи́ца ў клубк'ї до swéїї зимі́* (Мдв); *ус'а́ка га́дост' зб'їра́йеца разо́м ў ку́пи, ви́лазят' із земл'е́ і хава́йеца ў зе́мл'у* (Рсн, Млн); *ў це́ї ден' вони́ (вуже́ і гад'у́к'ї) зала́з'ат' ў зе́мл'у* (Срд, Обл); *гад' злі́зица в ку́чу, зб'їра́йеца і ў свої́ї но́ри іде́* (Лзн, Кхр); *гад'у́к'ї ус'е хава́ють у но́ри* (Хрс, Япл); *гад'у́ке, вуже́ – ус'а ца́га га́дост' сходи́ца в одне́ м'їсце* (Мжр, Ржн); *ўсе́ї гад' здв'їгу́йеца у йа́ми* (Вшв, Птв); *вуже́, гад'у́к'ї соб'ї шука́ють' приста́нища* (Дбв); *злі́з'аца ў ку́бла* (Мйс, Рдн); *здви́г іде́ ў ку́бла, ў но́ри зб'їра́ють, вужо́ў по́ўно, тре́ба ї́м всти́гнути п'їті́ ў зе́мл'у* (Срн); *то ї́х оста́н':ї́ ден' зб'їра́ють ў ку́бла (ку́пи)* (Яцк, Чдл); *вуже́, гад'у́к'ї клубка́м'ї зб'їра́ють, бо вони́ в зе́млю іду́т* (Дрзд).

Відбувається суд над вужами та зміями: судний ден' ї́хн'ї́ (Срк); *це ї́хн'ї́ ден', в них те́ж їе сво́я ї́єра́рх'ї́а. Ї́хн'ї́ ца́р пита́є: «Шо́ ти на зе^мл'ї́ робі́ў чи н'ї́кого не ку́са́ў?»*. *А йак запо́д'ї́аў кому́с' шкóду, на́в'їт' дит'а́ зл'ака́ў вуж у ха́т'ї,*

то виходиш назад на поверхню і повинен бути знищений: чи машина переїде чи замёрзне (Срд). Подібне повір'я побутує в західноукраїнських віруваннях [СДЭС 1995, с. 400].

Заборони: ходити до лісу: то на Здв'іжен':а н'ел'з'а ходит' у л'ес (Вст, Крс, Пщ, Птп, Кхр); у л'ес н'е мо́на ход'ит (Чбн, Кшн, Рсн, РБ) у л'ес не мо́жна (Рдв, Бвс, Мкл, Срд, Мжр, Мрн, Лпк, Брст, Чдл); борон' Бóже у л'ес (Срн); працювати на городі, у полі: на Здв'іжен':а не копа́л'и зе́мл'е, не воруш'і́л'и, бо це вели́ке с'ва́то (Блк, Кшн), мотивуючи: пошла се́стра на Здв'іж'ен':а мо́рку копа́т в го́род та порну́ла вужо́в'ю во́рох. Страхо́т'е (Уст); будь-яку роботу виконувати: н'ічо́го не робі́т' (Мрн). Зрідка пояснювали заборони: бо хто по́йде по гри́бі у це́й ден', то шче і по́ган' принесе (Кшн); пошла ж'і́нка на Здв'іжен':а у л'ес, набра́ла га́рних гр'ібо́в да пр'і́н'есла́, поста́в'іла до́ма, в ха́т'і, а вони́ повіла́з'і́л'и ус'е вужа́м'і (Рдв).

Поодинокі фіксували поєднання елементів християнських та язичницьких вірувань: восен'і не мо́на в л'іс ході́т', бо га́д'і:э зб'іра́йце́ у йа́ми, то Здв'іжен':а Бо́жого Хр'еста́ (Стр); це ж не га́д'у́че с'ва́то, це с'ва́то Жи́во́твор'а́шче́го Хреста́ (Мдв).

У середньополіських віруваннях про Здвиження виокремимо мотив здвиження землі.

Свято Покрови в народній традиції українців відіграє важливу роль. Його пов'язують із Покровом Пресвятої Діви Марії, Покровою – покровителькою шлюбів, українського козацтва тощо. У календарно-обрядовій традиції це свято знаменувало перехід до зими, тому до Покрови слід було завершити основні польові роботи.

Проаналізуємо середньополіські уявлення про Покрову. Назва свята представлена в середньополіських говірках іменником Покро́ва (Гш, Жрб, Птп, Срк, Тх, Чрв, Стр, Чпв, Блк, Уст, Бвс, Клш, Рсн, Лзн, РБ, Обл, Птв, Мйс, Рдн, РдУ, Срн, Крч, Кхр, Мшв, Яцк, Лпк, Брст, Япл, Чдл) – 29 н.п. На жаль, значна частина інформантів дають негативну відповідь щодо обрядодій, пов'язаних із Покровою (Вст, Ігн-Пщ, Чбн, Прж, Кшн-Рдв, Лтк, Клш, Мдв, Мкл, Срд, Слц-ДБВ, Млн, Ржн, Мрн, Дтк, Брв-) – 26 н.п., що вказує на поступову втрату традицій. Поліщуки дотримуються вірувань про те, що до Покрови слід завершувати польові роботи: до Покро́ви ста́ра́йце́ убра́т' і бур'акі́, і ўсе (Птп); до Покро́ви зас'е́ва́ли жи́то і ха́ту прибра́т', і го́род – усе до Покро́ви (Бвс); до Покро́ви шоб усе ўбра́т' (Клш, Мдв); до Покро́ви шоб у те́бе ўсе бу́ло закла́дене,

зроблене (Лзн); до Покро́ви шоб карто́пл'і і го́род поўб'іра́ни́ (Мшв); мотивуючи це тим, що: Покро́ва покрі́йе йак не л'істо́м, то сн'его́м. То ста́ра́ліс'а прибра́т' (Гш, Жрб); покрі́йе чи лі́ст'ам чи сн'іго́м (Птп); бо покрі́йе сн'іго́м чи дошч'е́м, л'істо́м зе́мл'у (Срк, Тх, Чрв, РБ); бо покрі́йе Покро́ва сн'іго́м (Чпв); йак прі́йде Покро́ва, то покрі́йе л'істо́м чи сн'его́м. (Блк, Обл); покрі́йе чи лі́сто́м чи сн'іго́м (Мйс, Рдн, Чдл); каза́ли: «До пе́ршо́й Покро́ви, бо покрі́йе лі́сто́м, а дру́га Покро́ва – мо сн'іго́м» (Япл). Також поліщуки вірили, що на Покрову земля закривається, засинає: це Покро́ва – то́д'і зе́мл'а закрива́йце́ (Блк); до Покро́ви, то́му́ шо холо́да́, не росте́, а тре́ба убра́т' (Стр); зе́мл'а засина́йе на Покро́ву (Обл); бо холо́да́ наста́йу́т' (РдУ).

Покрова в загальноукраїнській традиції знаменувала початок зимового сезону в скотарському календарі, тому після настання Покрови худобу могли вже не виганяти на пасовища [СДЭС 2009, с. 127]. У середньополіській традиції цей звичай дещо змінений: Колі́с' худоба́ г'інула́, то пе́ред Покро́вою́ худобу́ с'в'ат'і́л'і, ўсе с'ело́ виво́д'і́л'и худобу́ за с'ело́ і ба́т'ушка́ вихо́д'і́у с'в'ат'і́т' (Мшв).

У віруваннях про Покрову відзначаємо мотив закриття землі, мотив покриття останньої покровом.

У віруваннях поліщуків представлені прислів'я, пов'язані з Благовіщенням: до Благові́щен'а мо не ма́й, але́ й са́ней не хава́й (Блк); до Благов'і́щен'а зими́ не ла́й і са́нок не хава́й (Брв); зі Здвиженням: поклад'е́т' бі́єлен'ку ху́стку, вони́ [гади] ва́м ск'і́нут' се́ре́жк'і. Ста́н'мо да подиві́мос'а гла́ўного: в йак'і́х в'ін се́ре́жках (жовті плами на вухах) (Прж); з Покровою: йак прі́йде Покро́ва, то покрі́йе л'істо́м чи сн'его́м (Блк); прі́йшла́ Покро́ва – зима́ гото́ва (Лзн, Срн).

Висновки. У календарно-обрядовій діяльності поліщуків відзначаємо різні мотиви, пов'язані із землею: мотив пробудження землі, мотив здвиження землі, мотив закриття землі, мотив покриття землі покровом. Усі ці мотиви можемо об'єднати в аграрний мотив. Календарна обрядовість продовжує відігравати важливу роль у землеробстві поліщуків, хоч і спостерігається поступова відмова від традицій минулого, накладання сучасних підходів на вже усталені традиції в сільському господарстві. Зібраний матеріал відображає лише фрагментарні знання про календарно-побутову обрядовість, тож системне вивчення подібних вірувань залишається актуальним у сучасному мовознавстві.

Література

1. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Т. I, II. Мюнхен: Українське видавництво, 1958. 590 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
3. Конопка. В. Хліборобські мотиви в календарній обрядовості. *Народознавчі зошити*. №4 (124). 2015. С. 825–829.
4. Кутельмах К. Аграрні мотиви в календарній обрядовості поліщуків. *Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. Вип. 2: Овруччина. 1995. С. 191–210.
5. Пуківський Ю. Бо старше свято, як Великдень. Благовіщення у звичаях та обрядах українців Волині. *Вісник Львівського університету. Серія: історична*. Випуск 51. 2015. С. 463–477.

6. Пуківський Ю. Аграрні мотиви у великодній обрядовості українців Східної Бойківщини (кінець XIX – середина XX століття). *Народна творчість та етнографія*. №4. 2010. С. 99–105.
7. СДЭС – Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 томах / Под общей ред. Н.И. Толстого. Т. 1. Москва: Международные отношения, 1995. 584 с.; Т. 4. Москва: Международные отношения, 2009. 656 с.
8. Стішова Н. Звичаєво-обрядова культура Слобожанщини в календарних святах осіннього циклу українців (на матеріалі фольклорно-етнографічних польових досліджень). *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*. Збірка наукових праць: Матеріали міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання». Одеса, 2011. 383 с.
9. Тиводар М. Весняні скотарські свята, обряди та вірування населення Українських Карпат (друга половина XIX – середина 40-х років XX ст). *Народна творчість та етнографія*. Вип. 5. 1990. С. 30–36.
10. Толстая С. М. Полесский народный календарь. Москва: Индик, 2005. 600 с.

References

1. Voropai O. (1958) Zvychai nashoho narodu: Etnohrafichnyi narys [Customs of our people: Ethnographic essay]. T. I, II. Miunkhen: Ukrainiske vydavnytstvo. 590 s. [in Ukrainian].
2. Zhaivoronok V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury. Slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture. Dictionary-reference]. Kyiv: Dovira. 703 s. [in Ukrainian].
3. Konopka V. (2015) Khlaborobski motyvy v kalendarnii obriadovosti [Agricultural motives in the calendar rituals]. *Narodoznavchi zoshyty*. №4 (124). S. 825–829 [in Ukrainian].
4. Kutelmakh K. (1999) Ahrarni motyvy v kalendarnii obriadovosti polishchukiv [Agrarian motives in the calendar rituals of Polishchuks]. *Polissia Ukrainy: Materialy istoriko-etnohrafichnoho doslidzhennia*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. Vyp. 2: Ovruchchyna. 1995. S. 191–210 [in Ukrainian].
5. Pukivskiy Yu. (2015) Bo starshe sviato, yak Velykden. Blahovishchennia u zvychaiakh ta obriadaakh ukraintsiv Volyni [Because an older holiday is like Easter. Annunciation in the customs and rites of Ukrainians in Volyn]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya: istorychna*. Vypusk 51. S. 463–477 [in Ukrainian].
6. Pukivskiy Yu. (2010) Ahrarni motyvy u velykodnii obriadovosti ukraintsiv Skhidnoi Boikivshchyny (kinets XIX – seredyna XX stolittia). [Agrarian motives in the Easter rituals of the Ukrainians of the Eastern Boykivshchyna (end of the 19th – middle of the 20th century)]. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*. №4. S. 99–105 [in Ukrainian].
7. SDES (1995. 2009) – Slavianskie drevnosti. Ehtnolingvisticheski slovar v 5 tomakh [Slavic antiquities. Ethnolinguistic dictionary in 5 volumes] / Pod obshchei red. N. I. Tolstogo. T. 1. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1995. 584 s.; T. 4. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia. 656 s. [in Russian].
8. Stishova N. (2011) Zvychaievo-obriadova kultura Slobozhanshchyny v kalendarnykh sviatakh osinnoho tsyклу ukraintsiv (na materiali folklorno-etnohraficheykh polovykh doslidzhen). [Customary and ritual culture of Slobozhanshchyna in the calendar holidays of the autumn cycle of Ukrainians (on the material of folklore and ethnographic field research)]. *Kalendarsna obriadovist u zhyttiediialnosti etnosu*. Zbirka naukovykh prats: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Odeski etnohrafichni chytannia». Odessa. 383 s. [in Ukrainian].
9. Tyvodar M. (1990) Vesniani skotarski sviata, obriady ta viruvannia naselennia Ukrainskykh Karpat (druha polovyna XIX – seredyna 40-kh rokiv XX st). [Customary and ritual culture of Slobozhanshchyna in the calendar holidays of the autumn cycle of Ukrainians (on the material of folklore and ethnographic field research)]. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*. Vyp. 5. 1990. S. 30–36 [in Ukrainian].
10. Tolstaia S. M. (2005) Polesskiy narodnyy kalendar. [Polissya folk calendar]. Moskva: Indrik. 600 s. [in Russian].

Список обстежених населених пунктів та їх скорочень:

Вст – Виступовичі Овруцького р-ну **Житомирської області**; Гш – Гошів Овруцького р-ну; Жрб – Журба (Невгоди) Овруцького р-ну; Ігн – Ігнатпіль Овруцького р-ну; Крс – Красиївка Овруцького р-ну; Пщ – Пішаниця Овруцького р-ну; Птп – Потаповичі Овруцького р-ну; Срк – Сорокопені Овруцького р-ну; Тх – Тхорин Овруцького р-ну; Чбн – Чабан Овруцького р-ну; Чрв – Черевки Овруцького р-ну; Стр – Стирти Черняхівського р-ну; Прж – с. Пиріжки Малинського р-ну; Чпв – Чоповичі Малинського р-ну; Блк – Білорівніч Олевського р-ну; Кшн – Кишин Олевського р-ну; Прг – Перга Олевського р-ну; Рдв – Радовель Олевського р-ну; Уст – Устинівка Олевського р-н; Бвс – Бовсуни Лугинського р-н; Лтк – Литкі Лугинського р-н; ЧВ – Червона Волока Лугинського р-н; Клш – Куліші Смільчинського р-ну; Мдв – Медведове Смільчинського р-ну; Мкл – Миколаївка Смільчинського р-ну; Рсн – Рясне Смільчинського р-ну; Срл – Середи Смільчинського р-ну; Лзн – Лозниця Народицького р-ну; РБ – Рудня Базарська Народицького р-ну; Слц – Селець Народицького р-ну; Хрс – Христинівка Народицького р-ну; Мжр – Межирічка Радомишльського р-н; Вшв – Вишевичі Радомишльського р-ну; Дбв – Дубовик Радомишльського р-ну; Обл – Обліткі Радомишльського р-н; Птв – Потіївка Радомишльського р-н; Млн – Мелені Коростенського р-н; Мйс – Мойсіївка Коростенського р-ну; Рдн – Рудня Коростенського р-н; РдУ – Рудня Ушомирська Коростенського р-н; Срн – Сарновичі Коростенського р-ну; Крч – Курчиця Новоград-Волинського р-н; РжВ – Рижани Володарськ-Волинського р-н; Кхр – Кухарі Іванківського р-н **Київської області**; Мрн – Мар’янівка Полісь-

---

кого р-н; Дтк – Дитяткі Чорнобильського р-ну; Мшв – Машеве Чорнобильського р-ну (зараз переселене в с. Лукаші Барашівського р-ну); Яцк – Яцковичі Березнівського району **Рівненської області**; Лпк – Липки Гоцанського району; Брст – Берестя Дубровицького району; Япл – Яполоть Костопільського району; Чдл – Чудель Сарненського району; Брв – Борове Рокитнянського району; Глн – Глинне Рокитнянського району; Дрзд – Дроздинь Рокитнянського району.

Calendar Ritualism (Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy) in Farming Conducted by the Residents of Middle Polissia

Abstract. The article presents the results of the author's research on the current state of traditions and rituals of Middle Polissia in calendar holy days, namely Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy. The expeditionary material has been collected in one of the archaic regions of Slavia – Polissia. Based on the material, traditional Middle-Polissia convictions about the calendar and household ritualism in farming at Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy have been described. Also, the main motives that influenced the formation of culture texts of Middle-Polissia convictions in certain subject have been identified. Research methods have been determined by the specific features of dialect texts that need systematic description of the material collected by the expeditionary method of interviewing respondents.

In Middle-Polissia traditions, Annunciation Day is associated with the conviction about the God's blessing of land for future harvest, Holy-Cross Day with "closing" of land for winter, seasonal changes in lives of snakes and grass snakes, and the Virgin of Mercy is associated with transition to winter, that is why all main agricultural works in gardens and in fields were finished before the Virgin of Mercy. The research also deals with a number of prohibitions which existed in lives of Polissia residents and were associated with calendar dates. For example, it is forbidden to work in the field or perform any actions with land before Annunciation Day; on Holy-Cross Day it is prohibited to go to the forest, work in vegetable plots or do any kind of work. A number of motives have been found in calendar and ritual activities of Polissia residents, for instance awakening of land, "closing" of land, and covering of land. It has been found that calendar ritualism still plays an important role in farming conducted by the Polissia residents. However, there is a gradual departure from the traditions of the past; and modern approaches are combined with the conventional traditions of agriculture. The material collected reflects only piecewise knowledge about calendar and household ritualism, therefore systematic research on similar convictions remains relevant in modern linguistics.

Keywords: calendar and household ritualism, Middle-Polissia convictions, Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy, motives.

© Плечко А., 2021 р.

Антоніна Плечко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Поліського національного університету, Житомир, Україна; antonia43@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-4739-0750>

Antonina Plechko – Candidate of Philology, Senior lecturer of the Department of Foreign Languages, Polissya National University, Zhytomyr, Ukraine; antonia43@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-4739-0750>